

A levélíró Zágoni Mikes Kelemen I.

I.

Irodalomtörténeti értékelés szerint Zágoni Mikes Kelemen a *régi magyar irodalom* klasszikusa, a késő barokkból kialakult *rokokó* széppróza egyetlen kortársa által felül nem múlt művelője. Az övéhez mérhető *minőségű* elbeszélő és leíró prózát, a XIX. század derekára, Petőfi Sándorig és Arany Jánosig magyar nyelven nem írt senki. Ugyanakkor az írónak a XVIII. század első felében keletkezett művét szemléletmódja a magyar *kora felvilágosodás* eszmekörén belül helyezteti el.

A többfelőli besorolás evidencia igényű, bármely irodalmi korszakolás, osztályozás és rendszerezés többértelműségével és viszonylagosságával. Minden irodalmi mű meghatározó történelmi feltételek és korviszonyok közt keletkezik, azonban ez nem jelenti szükségképpen egybeesését az ún. *irodalmi korszakkal*. A történelem ellentmondásos mozgások szövevénye. A mű — mint sajátos immanencia — távolról sincs magától értetődő kapcsolatban a kor gyakran csak utólag felismert — vagy egyáltalán felismerhető — *lényegével*. Ez természetes is, hiszen az alkotás, a maga személyes voltában egyéni szemlélet, műveltség, alkotómódszer, ízlés egyedülálló összetettsége. Egyoldalúsításhoz és csonkításhoz vezetne épp egy *magányos* műalkotás kapcsán homogén, tehát azonos tipológiai jegyekkel kifejezhető, lemezevített irodalmi periódusban gondolkodni. Egy irodalmi korszak éppen a különbözőségek egységesülése folytán válik önmagával azonosná, és elsősorban nem annyira időszakokat tömbösít, jelöl, hanem alkotásokat, műveket, eszményeket, világnézetet, erkölcsi magatartást, életformát, végső összegezésben gondolkodásmódot, szellemiséget. Mi több, ama bizonyos *korszellemet*, mely tömöríti az indítékokat, rokonítja a célokat, egy kévébe köti az azokat képviselő, létrehozó, kifejező, kifejlesztő egyéniségeket, személyiségeket. Az utókor előtt szélesül tablóvá mindaz, ami a maga keletkezési idejében csak alkotók és művek szétszórt és esetlegesnek tűnő halmaza volt. Igazoljuk állításainkat az említett két kulcsfogalom — *rokokó, kora felvilágosodás* — körüljárásával.

A *rokokó* (a francia *rocaille*-ből = kagylódísz, kacskaringós csigavonal) a belsőépítészeti és iparművészeti ornamentika fogalomtárából került át a képzőművészetbe, majd stíluszírányzatot jelölő értelemben a szépirodalomba. Utóbbiban a késő barokk klasszicizmusból nőtt ki, alapvetően módosítva, majd szét is bomlasztva azt.

A barokk, a maga lázas, vad, szinte gigantikusan felfokozott vízióival, heves ségével és szenvedélyességével, óriási és súlyos tömegeivel elsősorban a királyok és az udvar művésze volt. Az uralkodói reprezentáció és propaganda tökélyel kivitelezett színpada és háttere.

A rokokó intim társasági díszítőművészetnek indult, a francia nemesség és nagypolgárság érzelmvilágát, életérzését, ízlését fejezte ki könnyedségével, elegáns lendületével, természetűségével. (Stílusjegyeinek eredeti s nem későbbi, túlerett, mesterkélten változataira gondolunk.) Az alapmodellről írta Arnold Hauser, hogy „a rokokó a reneszánszsal kezdődő fejlődés utolsó fázisa és betetőződése; azt a dinamikus, liberális, felszabadító elvet, amellyel a fejlődés kezdődött, és amelynek a maradiság, a kötöttség és a szabályok elvével szemben mindig újra fel kellett vennie a harcot, diadalra viszi. Csak a rokokóval teljesedik be végleg a reneszánsz művészeti törekvése; a rokokóval éri el a dolgok ábrázolása azt a szabadságot és folyékonyt, amelyet az újkori naturalizmus tűzött maga elé... Csak akkor itéljük meg helyesen természetét, ha az udvari barokk és polgári preromantika közötti láncszemnek tekintjük. A rokokó epikureizmusa, szenzualizmusa és esztétizmusa — a barokk reprezentáció és a romantikus érzelmesség között középpontot foglal helyet.”

A rokokó mint vitathatatlanul elit művészet Európában sokfelé elterjedt. A magyar fő- és vagyonos középnemesség körében Bécs közvetítésével eresztett gyökert. Módosulva, áthasonulva lassan elveszíti eredetileg pejoratív arisztokratikus tartalmát. A franciától oly különböző közép-kelet-európai világban a polgáriassulás műveltségelemévé válik, a laicizálódás és a természetes emberi lelki reakciók

kifejezője lesz. Leegyszerűsítve mind a jelenséget, mind a folyamatot, a rokokó a fanatizmusmentes értelem világossága és letisztulása felé vezetett: az élet értelmét az ésszerű boldogság útjának keresésében vélte megtalálni. Hogy a létréből megoldási kísérletei mélyen milyen emberi bánatok, fájdalmak, kudarcok, sóvárgások, elégedetlenségek bujkáltak, most ne kutassuk. A rokokó világa — a barokkhoz viszonyítva — gyermeges volt és játékos, könnyű és édes, a szelid erkölcsök és az értelem diadalának felmagasztalása.

A Mikes nevéhez kapcsolt felvilágosodással, főleg ha *kora felvilágosodásnak* nevezzük, nem könnyű a helyzetünk. Ezúttal is csontrendszeréig kell lehántanunk a jelenséget, anélkül hogy a csupasz vázra az olvasók számára ismeretlen, tehát különbözős nevek és művek súlyos anyagát raknánk.

A felvilágosodás, végső redukcióban, történelmileg szükségképpen létrejövő eszmei mozgalom, egyetemessé táult ideológia volt, mely filozófiájában átfogóbb ugyan, mint a kor erkölcsi és művészeti irányzatai, azonban sem társadalmilag, sem elméletileg nem alkotott szigorúan körülhatárolható és egységes bölcséleti rendszert. Legalábbis olyant nem, melyből egyetlenegy változat kristályosodott — illetve kristályosodhatott — volna ki, mely egyetlen útként vezethetett volna tovább. A felvilágosodás az észet igyekezett piederesztálra emelni, ám változataiban, hol a gyakorlati forradalmi cselekvés eszmei előkészítőjévé, alapincézőjévé vált, hol a forradalmi cselekvés elvetésének ideológiájává módosult. Az európai felvilágosodás belső ellentmondásainak elemzői közül többen, például Horkheimer, Adorno, vizsgálódásaikban épp a rációban kiéleződő feszültségek és negatívítások létrejöttének fontos mozzanatára helyezték a hangsúlyt. Nemkülönben P. Francastel is, miközben a felvilágosodás esztétikájának újszerűbb, tehát árnyaltabb megközelítésére hívta fel a művelődés- és irodalomtörténetek figyelmét. Tény, hogy bizonyos korábbi egyszerűsítő preconcepciók egyoldalúsították, leszűkítették és szükségképpen csonkították is a felvilágosodás fogalomkörét. Ily módon gátolták történelmi súlyához, ideológiai, közművelődési és irodalmi jelentőségéhez mért többoldalú, érdekenyebb megközelítést, hajlékonyabb értékelést.

A beskatulyázás irányába mutató eljárás mindenekelőtt az ún. *periodizáció* kérdését érintette. A magyar irodalomtörténetírás, önmaga vonatkozásában, az 1772-es korszakhatárt fogadja el a felvilágosodás kezdetének. Időközben, a kutatási eredmények szaporodásával és a módszerek finomodásával, nyomatékosult az az igazolható felfogás, mely szerint a felvilágosodás elemei, csirái, előjelei jóval korábban felbukkantak, éspedig a protestáns és katolikus egyházi körökben jelentkező szellemi érjedésben, már az 1730-as évek táján. Az ekkor kezdődő, mintegy négy évtizedes időszakot nevezik *kora felvilágosodásnak*. Így hát a felvilágosodás időben tagolódó folyamat, melynek első kitapintható jelentkezése a kor hivatalos filozófiája, hagyományos gondolkodása, túlhaladott izlése, valamint az ébredező új eszmeáramlat közt támadt feszültség, polémia, majd fokozatosan erősödő és nyíltá váló küzdelem volt.

A harc tartalma, célja, eszköztára sokrétű s távolról sem egyértelmű, miként maga az eszmei-filozófiai mozgalom is rendkívül összetett és bonyolult volt. Am néhány lényeges közös pont mégis megragadható anélkül, hogy indokolt lenne a komplexitás egyik vagy másik jellemzőjét egyoldalúsítva kiemelni vagy kisebbiteni.

A felvilágosult gondolat igyekszik visszaállítani az „egyensúlyt“ a valóság és az azt megismerni vágyó tudat közt, a természetudományok felismerései által támogatott rációt a józan „polgári“ ésszel azonosítva. A felvilágosodás fogalomkészletét — ismeretelméleti, lélektani, erkölcsfilozófiai és esztétikai vonatkozásban — a polgárság társadalmi előretörése ügyének rendeli alá, összekapcsolván a nemzeti tudat építését az anyanyelvi műveltséggel.

Külön kérdés, hogy miután a magyar felvilágosodás képviselői általában a nemesség soraiból kerültek ki, hiszen az alsóbb néprétegek számára nem voltak megismerhetők a haladó nyugati tanok, a szabadság és egyenjogúság eszméjében lényegében saját jogaik igazolását látták. Önmagukat értették az észlenség közöségén is, s a feudális rendi hagyományok alapján önmagukat azonosították a nemzettel. A magyar felvilágosodás az elmaradt termelési-társadalmi viszonyok és a Habsburg-elyomás körülményei közt nyomatékosan nemzeti jellegű volt. Előbbi tényből több sajátosság következik: a nemzeti jellegnek domináló hatása volt, márpedig a nemesség, különösen Erdélyben, származási-regionalitásbeli tösgyökereséget is jelentett, erős helyi színekkel. Másrészt a megismerés tartományai, a nyugatihoz viszonyítottan kétségkívül későbbi fejlődés folytán, Erdélyben ez idő tájt még nem váltak el egymástól. Nem vált el az író a tudóstól, a szépirodalom a tágabban értelmezett műveltségtől, az államtan a történetírástól, jogtól, esztétikától, természetismerettől.

Az említett szempontok folytán egyetemesen ható ideológiáról nem lehetett szó. Nem beszélhetünk az irodalmi alkotások tiszta egységéről sem. Sokkal inkább különbségeikről, stílusáramlatok keveredéséről, illetve változataikról.

Ez lehetne az a nagy vonalakban vázolt keret, melybe — mint determináns konstrukcióba — az irodalomtörténetírás Mikesét, illetve főművét elhelyezi, tudván, hogy a kivételek erősítik a szabályt, de a mereven ráolvasott szabályok sok vonatkozásban kérdésessé képesek tenni a kivételek besorolását. És ha a magyar irodalomban van „kivételek”, szinte legegységesebb példaként Mikes műve, a *Leveles-könyv* az.

Helyét, elhelyezését mindenekelőtt szerzőjének élete, pályája teszi sajátossá, jórészt rendhagyóvá. Mikes a kuruc szabadságharc bukása (1711) után vált férfitársa, Kamaszként került II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvarába. A hadvezér-álampárter mellett nőtt fel, öntudatosult, szolgálatában töltött el szinte három évtizedet. Egész tudatos élete külföldön, mai szóhasználattal emigrációban telt el. Tehát a szülőföldön, a hazán, valamint az itthoni társadalmi és szellemi környezetben kívül, abból kirekesztve, száműzve. Egy isten háta mögötti poros és pestises görög-török-örmény fészkekben, a Márvány-tenger partján élte le élete javát. Ott hozta létre kora legjelentősebb magyar szépirodalmi alkotását. Élete, sorsa, rendkívüli művészi képességei, irodalmi alkotásának sajátos jellege egyedülálló jellegűvé teszik a magyar széppróza öt évszázados történetében. Valóságos „csodává”, hiszen a klasszikus magyar szépirodalom hegyvonulatában a tíz legmagasabb csúcs közt Mikes műve az egyik. Ráadásul esztétikai mércévé és etikai példává vált műve úgy negyed századdal ezelőtti, hogy bizonyos értelemben ízig-vérig mai is. Másfél évszázad óta nem csökkenő, ellenkezőleg egyre növekvő népszerűségére — a magyarul olvasók körében — az alkotás „titkait” hűvelve adhatunk választ. Nemkülönben Mikes „modernségére”, hatásának az anyanyelvi határokon túli szétszórására, a mű közérdekűségére és egyetemességére is.

II.

A *Törökországi levelek* — a címet Kultsár István, a könyv első kiadója adta — összesen kétszázhat-hosszabb-rövidebb levelet tartalmaz. Keltezésük szerint 1717 októbertől és 1758 decembertől keletkeztek, tehát Mikes és a törökországi kuruc emigráció életének negyven esztendejét fogják át. Mind a magyar, mind az európai epistolairódalomban a művet egyedülállóvá az teszi, hogy címzettjük nemlétező, tehát fiktív személy volt. Lényegében valódi leveleket „utánozó” levelekről van szó. Meggondolkoztató tény, hogy a magyar irodalom első, törlémszett nagyrealista műve keletkezésében a leg-*l'art pour l'art*-abb alkotás. Írójuknak soha nem jutott eszébe, hogy ezeket a leveleket bárkinek is elküldje, hiszen ama Pérában, Konstantinápoly európai lakta negyedében élő nőrokon Mikes *képzeltének teremtménye*. A bőrze kötött, 223 írott és számozott oldalas kéziratok könyv kezdő oldalán, az első levél fölött ez az ugyancsak Mikes kézírásával írt „főcím” olvasható: *Constantinopolyban groff P.... E.... írot leveli M.... K....*

Azonban mielőtt e különleges írói vállalkozás alkotáslelektani rugóit vizsgálnánk, tekintsük át a Mikes által választott műforma létrejöttének személyes előzményeit, a mikesi változat műfaji újdonságát, sajátos jegyeit, valamint jelöljük ki helyét — lehető pontossággal — a magyar szépprózában.

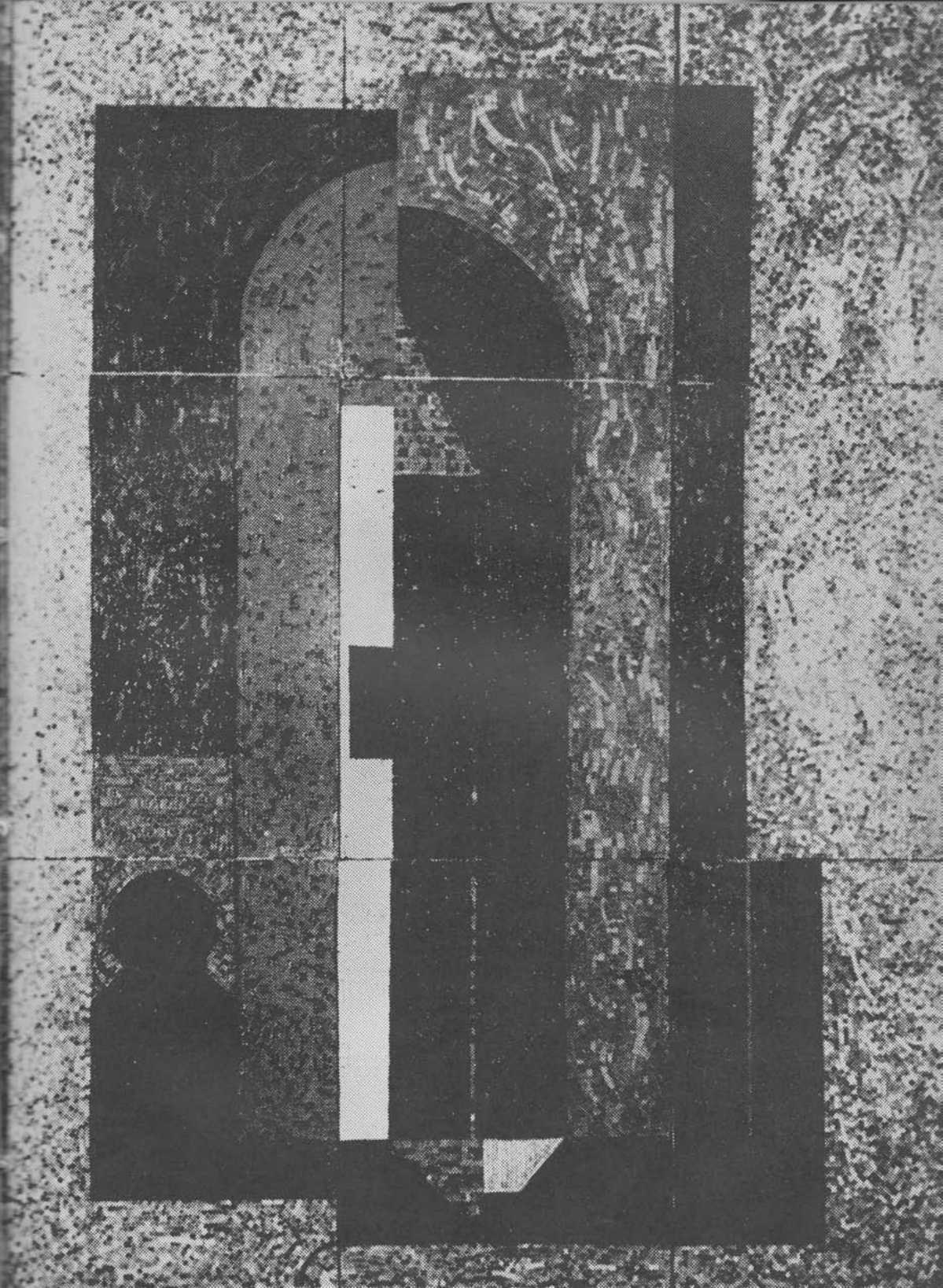
1700 ősze (?) és 1707 májusa közt Mikes a jezsuita rend 1579-ben alapított kolozsvári kollégiumának, az Academia Claudiopolitanae-nak tanulója volt. A korabeli tanítás nyelve Európa-szerte a latin. Csak a legelső osztályban, az ún. „elő-készítőben” tanulnak a diákok magyarul, hiszen a frissen bekerültek, magyarországi és erdélyi magyar, székely, román, szász, szlovák, lengyel nemesi családok és módos városi polgárok fiai rendszerint nem vagy csak gyengécskén tudtak latinul. Az osztályokat a főtantárgyak — nyelvtan, költészet, szónoklat, logika, bölcsélet stb. — szerint osztották fel. A tanulók — tárgyunk szempontja szerint ezt kell kiemelnünk — már az első grammatikai osztályban olvasták és fogalmazási mintaként használták M. T. Cicero leveleit. A római klasszikus műveinek, valamint a levélírás szabályainak tanulmányozása, kötelező elsajátítása, a levélfogalmazás gyakorlása a felsőbb osztályok tanrendjében is szerepelt. Mikes a szabatos, világos, gördülékeny fogalmazás eszményét és igényét Kolozsvárott szívta magába, tanulta meg, elsősorban elméletileg, a klasszikus latin szerzők munkáit olvasgatva. A gyakorlati levélírás mesterségét később, Rákóczi udvarában sajátíthatta el, ahol mint fejedelmi apród segített az udvari kancellárián a levelek másolásában. A fejedelem belső környezetében forgolódnak nyilván arról is tudomása volt, hogy az udvartartáshoz tartozók közül többen, pl. Ráday Pál, Pápai

János vezetnek ún. leveles-diáriumot, mely a korabeli levelezés adatszolgáltató alapja volt. 1707 és 1710 közt Beniczky Gáspár is készített feljegyzéseket Rákóczi napjainak telteről. Mikes apródtársa, Szathmári Király Adám naplójában életük 1711 és 1717 közti időszakát, a lengyel- és franciaországi időzüket örökítette meg. A bővíthető névsor elejére a mindvégig rengeteget levelező, a száműzetésben valóságait és emlékiratait is megíró Rákóczi nevét kell állítanunk, akiről Mikes többször is feljegyezte, hogy „csak a sok írásban tölti az időt”. Mikes tehát sereg írogató ember közt nőtt fel, élemedett, az olvasás iránti szenvedélyét, a tollforgatás iránti vonzalmát személyes élmények és tapasztalatok erősítették, tartották ébren.

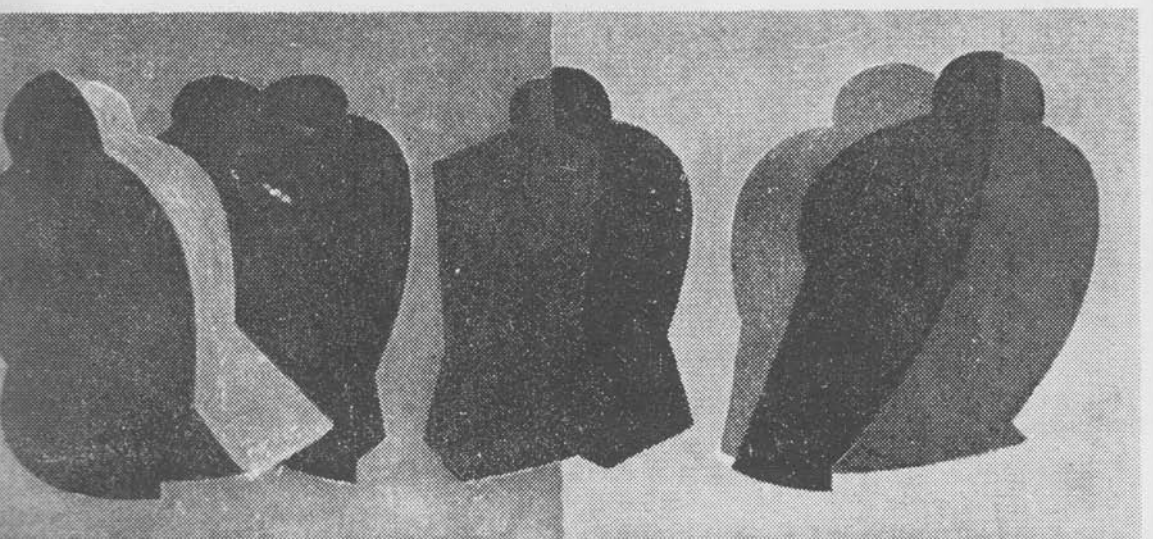
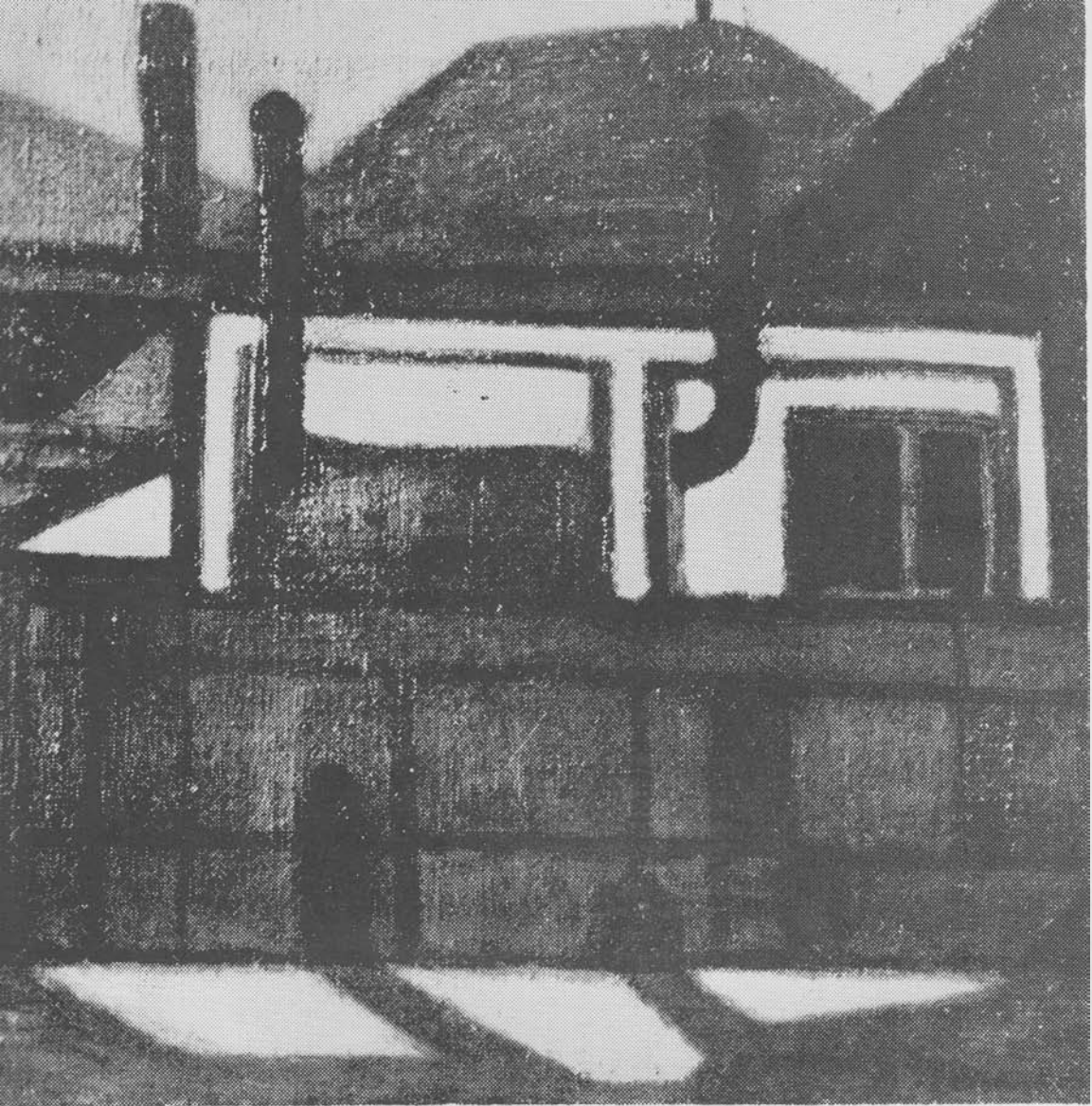
Mikes önkifejezési formakeresését, stílusútrékvései irodalmiasulásának kialakulását a kortárs erdélyi magyarnál korszerűbb, művészebb ideálnak, a „francia iskolá”-nak köszönheti. A franciaországi emigráció éveiben (1713. január—1717. augusztus) ismerkedik meg a gazdag és jelentős hagyománnyal rendelkező, kontinentális szintű francia levélkultúrával. Például a fejedelem fiatalkori könyvtárában megtalálható volt — egyebek közt — Pierre Dortigue de Vaumorière első kiadásban 1689-ben, két kötetben megjelent műve: *Lettres sur toutes sortes de sujets, avec des avis sur la manière de les écrire, et des réponses sur chaque espèce des Lettres*. Ez a mű, valamint a hozzá hasonlók, a levélírás művészetét tanító levélgyűjtemények, példatárak, a francia művelt társaság állandó olvasmányai közé tartoztak. A példákat kísérő fejtegetések eligazítást nyújtottak a levél felépítése, valamint a stílusnem kiválasztása kérdésében. Az említett szerző a francia barokk levéltudomány két kiemelkedő képviselőjének, Jean-Louis Guez, seigneur de Balzacnak (1597—1654) és Vincent Voiture-nek (1598—1648) levelezéséből idéz magyarázatokkal ellátott részleteket. Vaumorière művét, s hasonló kézikönyveket bizonyosan forgatott Mikes is. Azonban a *Leveleskönyv* motívumrendszerében leginkább két — utóbb világhírűvé vált — francia levélíró hatása-példája fedezhető fel. Az egyik Roger de Rabutin, comte de Bussy (1618—1693), a másik Marie de Rabutin-Chantal, marquise de Sévigné (1626—1696), Bussy Rabutin unokatestvérével, Madame de Sévignével folytatott levélváltásának egy része, megközelítőleg háromszáz levél, két kötetben, 1697 és 1716 között kilenc kiadásban jelent meg, s a párizsi, valamint vidéki szalonokban irodalmi ingyencsúszéknak számított. Mikesnek is olvasnia kellett ezeket a társalgást pótló leveleket, a kor bestsellereit, miként egyes átvételek s még inkább a kimutatható érzelmi, hangulati párhuzamok bizonyítják. Például Mikesnek a címzett „édes néné”-vel való évődése, incselkedése nagyon hasonlít Bussy Rabutinnek a „chère cousine”-hez írt levelei hangjához, tónusához. Egyébként maga a cousine-fogalomkör is igencsak hasonlatos a Mikes háromszéki világából való „néne” gyermek-, illetve dajkanyelvi szóalakhoz, mely a pontosabb rokoni fokozat megjelölését — alighanem szándékosan — homályban hagyja. Ennek a sajátos motívumnak használatát Hopp Lajos perdöntő bizonyítéknak tartja a hatásvizsgálatnál, s megállapítja, hogy „amikor a magyar levélíró remek írói képzelettel a különös motívumot levelezésének lelkévé transzponálta, sajátos egyéni alkotás született belőle, amelyből kiérzik a mikesi egyéniség és előadás sava-borsa”. Akad olyan irodalmi átvétel is a *Leveleskönyv*ben, mint az 58. levélben olvasható, a követné szoknyája alatt átguruló menykőről szóló, melyet a kutatók eddig másutt nem találtak meg, csak Bussy Rabutin levelezésében. A pikáns történetkét szalonpletykának vélik, melynek eredetijét hiába is keresnénk a Mikesnél eléggé gyakorta felbukkanó vándoranekdoták közt.

Más szerzők hatására vonatkozatható adatok már nem bizonyítják a közvetlen átvételt, sem a szükségképpen közvetlen hatást. Az irodalomtörténész és nyelvész Mikes-kutató, Zolnai Béla szerint a *Törökországi levelek* mikrofilológiai-összevetve Montesquieu levélregényével, a *Lettres persanes*-nal, bizonyos levéltechnikai és stílusfordulatbeli hasonlóságokat sejtetnek. Nemkülönben ilyesfélekre bukkanhatunk Mikes levelei, valamint a *Lettres persanes* közvetlen előzményeül szolgáló *Espion turc*-je, Jean-Paul Marana munkája közt is. A Mikes-kutatás mai állása szerint az tartható a legvalószínűbbnek, hogy Mikes általában ismerte Montesquieu művének a műfaji előzményeit, ami annál hihetőbb, mert a francia klasszikus író könyvének első anonim kiadása 1721 elején jelent meg, tehát négy esztendővel azután, hogy Mikes megkezdte irodalmi levelezését. Érdekes viszont az, hogy noha a keleti világ és élet személyes élmény, átélte mindennapos valóság volt számára, melyről nem egy sora vall, a 172—192-es számú leveleiben leírt török életmód és szokások Paul Ricaut angol szerző *The history of the present state of Ottoman Empire* című munkájának kivonatos francia fordításából származnak, mely egy másik művének, a *History of the Turcs*nak a függelékeként jelent meg 1709-ben.

Itt jegyezzük meg, hogy miként a levelekből számos szemelvényvel igazolható, Mikes különös módon vonzódott a kuriózumokhoz, az egzotikus, kalandos tör-

BARCSAY JENŐ: 1. SZENTENDREI MOZAIK (RÉSZLET));
2. REGGEL; 3. GYÁSZOLÓK III.

ténetekhez. Erzésünk szerint ma lelkes bűnügyiregény-olvasó volna. Rodostóban, Mikes helyzetében s életkörülményei közt a kaland és egzotikum élménypótlék lehetett. Az 53., 85., 96., 99. és 102. számú leveleiben történetkéket vett át Madame de Gomez, korában — de még utóbb is jó ideig — divatos francia író *Journées amusantes* című elbeszélésfüzéréből, melyből 1745-ben egy egész kötetre valót válogatott ki és fordított magyarra *Mulatságos napok* címmel. A mű nemrég olcsó tömegkiadásban is megjelent: éppoly szórakoztató a mai olvasó számára, mint mondjuk a régi olasz és francia keretes elbeszélések vagy akár Dumas.

A kalandosságot-érdeklődést kedvelő Mikes több színes történetet vett át az Addison és Steele által alapított *The Spectator* című, korában igen népszerű folyóirat 1714 és 1726 közt Hollandiában francia nyelven megjelent első hat kötetéből is.

Mindezt akár Mikes széles körű érdeklődése és olvasottsága példáiként is említhetnénk, de főleg annak igazolásaként, hogy a mikesi levélmodell kialakulásához sokféle forrás szolgált mintát, azonban a *Leveleskönyv* egyetlen mű hatásából levezetni nem lehet. Csakis sokféle és különböző hatásról beszélhetünk, mindenrendű olvasmányok változó értékű asszimilálásáról.

A hatáskutatásban elkerülhetetlen a legendák képződése. Feltevéseké, melyek az irodalmi köztudatban rendszerint makacsul tovább élnek. A Mikes-szakirodalomban gyakran bukkanunk César de Saussure (1705—1783) nevére. Saussure 1732—1735 közt három évet töltött Tekirdagban. Rákóczi udvari nemese volt, belső politikai környezetéhez tartozott. Élvezte a száműzött fejedelem bizalmát, tervei beavatottja s talán segítőtje volt. Ő stilizálta-javította „szeretett ura“ öngazoló politikai művének, az *Histoire des révolutions*-nak francia nyelvére.

Saussure a belső kamarás Mikkell szükségképpen kapcsolatban volt. Talán bizalmasabb viszony is kialakult közöttük, hiszen Saussure-t Mikes barátja, Zay Zsigmond hívta meg Rodostóba. Mikes Saussure társaságában csempészte át a legnagyobb titokban a fejedelem holttestét Konstantinápolyba, s temették el pápi segédlettel a galatai templomba, anyja, Zrinyi Ilona mellé, aki Thököly Imre feleségeként szintén száműzetésben halt meg, török földön.

A svájci utazó rodostói tartózkodása alatt, akárcsak előbbi és későbbi utazásain is, feljegyzéseket készített. Ezek alapján élményeit évekkel később fiktív levelek formájában fel is dolgozta. Műve jelentős dokumentum Rákócziról, terveiről, az említett időszak eseményeiről. A *Lettres et voyages...* három testes kéziratot köte, melynek még a törökországi anyaga sem került csonkítatlanul teljes magyar nyomtatásos kiadásra, 1954 óta a lausanne-i kantonális és egyetemi könyvtárban található. Több magyar irodalomtörténész néhány török népszokásra, életmódra, a faunára vonatkozó passzus alapján arra következtetett, hogy Saussure műve mintául szolgált Mikesnek, ihletője volt a *Törökországi levelek*nek. A feltételezés elszórtan bizonyult, miként 1975-ben, figyelmet érdemlő tanulmányában Dénes Tibor a tényeket feltárva és összegezve bizonyította. Mikes első levelét 1717-ben írta. Saussure első peregrinációjáról, a lausanne—londoni útról 1727. május 24-i keltezéssel számolt be, s csak öt évvel később jutott el Törökországba. Mikor Rodostóba került, Mikes már a kilencvenedik levelénél tartott. Már a pusztán kronológiai összevetés ellentmond minden feltételezhető hatásnak. A felbukkanó hasonlóságokat a közös élményekre, valamint az azonos olvasmányokra lehet visszavezetni.

Az elmondottak ellenére a francia szellemi-irodalmi hatást lebecsülni nem lehet, de túlbecsülni sem szabad. Kétségtelen, hogy Mikes francia olvasmányai, karöltve a francia nyelvű társalgással alapvetően hozzájárultak levélírói magatartásának kialakulásához, tudatosulásához, művészi eszközei kimunkálásához, levélstílusának kiképzéséhez, kifejezés módja csiszoltságához. A francia példa Mikesre felszabadítólag és serkentően hatott. Párizsban, a csiszolt és természetes társalgási nyelv központjában szívta magába a leveleit jellemző közvetlen-csevegő hangot, valamint vonta le a tanulságot, hogy levelet úgy ír az ember, ahogy beszél. Életét közelről vizsgálva, esetleg tekintetbe vehetjük Bonnacné szellemi és nyelvi serkentő hatását is. A már korábban is ismert konstantinápolyi francia követet, illetve feleségét Mikes 1718—1719-ben gyakran felkereste buyukderei nyaralójukban, valamint jenikői villájukban. Az asszonyról elragadtatással ír: „olyan, mint egy darab nádméz; azt is elmondhatni, hogy olyan az asszonyok között, mint a jóféle gyöngy a többi gyöngyök között.“ Miért záránk ki — ha filológiailag talán soha nem is lesz igazolható — a dáma írásra inspiráló hatását s azt, hogy olvasmányokat kölcsönözhetett Mikesnek?

Vonjunk le egy következtetést az eredetiség, illetve utánzás kérdésében. Szó sincs arról, hogy Mikes tükörképként utánozta vagy másolta volna a francia levélmodellt. Nem is tehetné, hiszen szellemi környezetként ég és föld volt a különbség Párizs és Rodostó, előzőleg Zágon, Zabola, Abafája, Kolozsvár, Munkács,

Torun, Gdańsk, Grobois életformája, élményvilága, ritmusa, közérzete, életstílusa, valamint a Carnavalet-ház és a provençe-i Grignan-kastély közt, ahol Madame de Sévigné leveleit írta, a válaszeveleket várta. Csillagnyi a távolság a rodostói kuruc bujdosó kopár, rideg, alig bútorozott legénylakása és a francia szalonok közt. Magányosan, belekeseredve — de a mindenkori reményt élesztgetve — írta Mikes leveleit kecskefaggyú gyertyája fényénél, az asztalhoz vagy imához szólító dob-szótól meg-megszakítva. Okkal írhatta korunk jeles író-gondolkodója, Németh László, hogy „Mikes Kelemen nem a franciáktól tanulta el, ami a legjobb benne“. A gondolkodásmód, lelki predispozíciók, valamint az alkotás összefüggéseire érzékeny szellemi ember — feltételezésem szerint — a genetikus kódoktól is determinált alkati-pszichikai tényezőkre utalt. Mikes haláláig frissen megőrzött gyerekkori élményeire, a szülőföld elhatározó, sorsszerűvé vált befolyására, valamint a bujdosás évtizedei alatt is csorbitatlanul megőrzött anyanyelvi hatásokra, s nem a felnőtt, utólag magára vett műveltségére. Ezért megszívlelendők az irodalomtörténesz Tolnai Gábor észrevételei is, aki Mikes „művészi származása iró-művészi kapcsolatait hangsúlyozták, s alig figyeltek az erdélyi szülőföld forrásterületére, mely pedig a francia mintaképeknél nem kisebb mértékben formálta meg a *rejtélyes* nagy író művészi természetét“.

Vizsgálódásaink alapjait bővítve tágtisunk tehát gondolatmenetünkön is. Kapcsoljuk össze a Mikes alakító külföldi hatásokkal a hazaiakat: pillantsunk szét a gyökerek körül.

III.

Mikes *Leveleskönyvében* a levélírás művészetére, módjára, tartalmi elemeire, stílusára vonatkozó számos utalás, tételes kijelentés elárulja, hogy fogalmazójuk tudatosan, néhol éppenséggel ravaszkodva átgondolta a műfaj törvényeit és szabályait, szerbe-számba vette az igényes — mondjuk így: irodalmi — levélfogalmazás minden ismérvét és követelményét. Műfaji bravúrja — a magyar szépprózában egyedülálló teljesítményét vakmerőnek kell minősítenünk — az, ahogy a szülőföldje nyelvét, mint legfőbb hazai „útravalót“, valamint az ugyancsak itthon felszívtott másik örökséget, az erdélyi magyar barokk és udvari prózastílust, *minőségileg újat teremtve*, beoltotta a fejlett francia levélírodalommal, miközben kifejezési módját és eszközeit legszemélyesebb hajlamaihoz hajlította.

A nyelvvel — ezt már előlegezetten megállapíthatjuk — Mikesnek és a magyar irodalomnak különös szerencséje volt. Miként elmés esszéjében Cs. Szabó László fejtegette, Mikes „a Székelyföld nyelvi demokratizmusában nőtt fel; az úri társaság szava oit úgy lejtett, mint a népbeszéd s megfordítva: a nép ékes, mesélő, mondhatnám királyfi nyelvet használt favágás és zabvetés közben is. Amikor tolla, francia mintára az élőbeszédhez simul, a magyar népnyelv legköltőibb elágazását használja, s nem a szalonok nyelvét, amely csupán Franciaországban hangzott erőltetés nélkül. Stílusa éppen ezért rokon Fontenelle és Montesquieu stílusával, mert lényegi és nem külsőleges az összefüggés. Elkerüli utánzásukat, s ugyanakkor — példájukra — ragaszkodik a természetes beszédhez. Ezt a franciák egy okos hercegnő, grófnő vagy polgárosszony fogadószobájában hallhatták és gyakorolták, Mikes a parasztos udvarház körül.“

A *Törökországi levelek* hazai természetes előzménye, művelést áhító parlaga a nehézkes, rostos, lompos, szétindázó mondatú — latin szavakkal-mondatokkal tüzdeljt — családi levelezés mellett a napló, emlékirat és önéletírás. Ezek a műfaj-változatok jelentették a felvilágosodás koráig az uralkodó prózai műfajokat Erdélyben. E munkák nagyobb része elsősorban értékes történeti kútfő, kordokumentum (Mindszenti Gábor, Bethlen Farkas, Szamosközi István, Borsos Tamás, Nagy Szabó Ferenc, Szalárdi János), de legjobb tulajdonságaikban irodalmi veretű emberi-lélektani lenyomatok is, melyekben a történelmi-közéleti-politikai események rajzát emberi megnyilvánulások, jellemképek, a magánélet epizódjai tarkítják. A nyomatek egyre inkább a személyes hangvételre és a vallomások jellegre esik (Kemény János, Cserei Mihály, Bethlen Miklós, Tótfalusi Kis Miklós). Mikes kortársainak műveiben, a XVIII. századbeli memoárokban (Bethlen Kata, Bod Péter, Rettegi György, Hermányi Dienes József) már új elbeszélő formák vajúdnak, formálódnak, szétfeszítvén a klasszikus emlékirat kereteit, távlatosan, lehetőségeikkel az elbeszélés, novella sőt a regény felé mutatva.

Ebben a folyamatban, irodalomtörténeti visszapillantásban, kiemelt hely illeti meg a *Leveleskönyvet*. Ez a fiktív levelekből álló levelegyűttes *határműfaj*: az önéletírás, emlékirat, krónika, novella, anekdota érintkezési pontjain helyezkedik el.

A levelekben a felsoroltak számos elemére bukkanunk. Nem kevesebb, mint negyven-ötven, részben személyes élményből származó, részben olvasmányaiból kölcsönzött anekdotát találunk. Ezek mellett szabályos elbeszélést, fabulát, novellisztikus jellegű históriát, történetkét, útleírást, legendát, moralizáló esszét, életképet, karcolatot, sőt még riportot is. Valamint ugyancsak a kispika gyűjtőfogalom alá vonható példázatot, mintegy szótörténet közmondást és szólásmondást. A levél Mikes tollán „enciklopédikus műfajjá” vált, az alakuló-átváltozó magyar széppróza számos elemét magába olvasztotta. A XVIII. század műfajainak magyarságát, kialakulását kutató irodalomtörténész, Gyenis Vilmos ekként összegezte véleményét: „Mikes eredeti prózájának lényege tehát abban foglalható össze, hogy a szerző kitűnő szintézisbe tudta olvasztani és magasrendű kispikára váltani egyfelől a hazai emlékirás szubjektív alapmotívumait, másfelől a túlsúlyba kerülő objektívebb, anekdotikus meseelemeket, s mindezt a fiktív levélformában újratemetette. A nagy koncepciójú, hajdani emlékirás és modern levélforma sikeres összeillesztését egy közbülső, átmeneti kispikai forma tette lehetővé számára: az alakulóban levő hazai anekdotikus gyakorlat Rodostóban is élő hagyománya. Hogy nincs ellentétben a fiktív levélforma az emlékirati-anekdotali tartalommal, mutatja, hogy a francia vizsgálókat is joggal összefüggésbe hozzák a kettőt [...] a levélformát sokszor csak az emlékirat álcázásának tekintik, nem egy esetben pedig [...] anekdoták gyűjtőhelyének.”

Az összefüggések társadalmi determináltsága kézenfekvő. Erdélyben a megszállás teremtette helyzetben a közéletből visszavonultak, a magánéletbe húzódtak, mintegy „belső száműzetésbe”. A háromszéki, altorjai Apor Péterből a kor legkitűnőbb emlékiratát, a *Metamorphosis Transylvaniae*t préseli ki 1736-ban az „új Erdély” változása, felfordult állapota, koldussága, kevély és cifra idegenmajmolása. A beszűkült, elprivatizálódott élet részben múltidézésre, részben mindennapjaik apróságainak feldolgozására teremt csak lehetőséget.

Mikes esetében, a „külső emigráció” körülményei közt is hasonlóról van szó: állandóan eseményhiányra panaszskodik: „Nincsen mit írnom”, „de mit írjak?”, „ha csak az időjárásról diáriumot nem csinálók, nem tudok mit írni” stb.

Tehát az a műfajváltozat, melyet — mint kitűnik — csakis árnyaló finomításokkal nevezhetünk „levél”-nek, Erdélyben már igényként jelentkezett, létrejöttének szükségessége — mint mondani szokás — a kor levegőjében volt.

Ismeretes, hogy a rendszeres levelezés feltételeit biztosító, elősegítő diáriumok, regestrumok és naplók egyetlen valamirevaló nemesi udvarházból sem hiányoztak. Jellemző adatnak tartjuk, hogy amikor Mikes újra felveheti kapcsolatát az erdélyi rokonsággal, féltestvérétől mindenekelőtt kalendáriumot kér (1760. március 25-én kelt misszilis levél). Ezek a kiadványok hajdan népszerű olvasmányok voltak, s hogy a romániai magyarság életében ez a tradíció ma is él, bizonyítja az *Előre*-, *Hargita*-s más naptárak kelendősége. A kalendáriumok a fontosabb dolgok előjegyzésére, valamint a napi események feljegyzésére szolgáltak. Mikes, amellet, hogy szeretett volna eligazodni a keresztény névnapok rendjében, ilyesfélére is gondolatott, mikor azt írta, hogy „első, talán utolsó is lesz ez a kérésem”.

A *Leveleskönyv* nyersanyagát időszaki feljegyzések szolgáltatták. A Mikes kézírásában fennmaradt példány úgynevezett „szerzői másolat”, s a feltételezések szerint még nem végső tisztázat. Az ősfoglalmazvány nem ismeretes. Mág sem sikerült megállapítani, hogy a leveleket valóban a keltezés időpontjában írta-e, vagy utóbb, tömbökben, több levelet írt, illetve másolt egyszerre. Van levele, mely a datáláshoz viszonyítva egy csak később bekövetkezett eseményre utal. Másutt a levél keltezését javította át. Homály fűdi, hogy mikor, hol, hogyan is másolta át, bővítette ki a pillanatrögzítő feljegyzéseket. A kézirat azt mutatja, hogy a másolati példányon többször is alapos, gondos szöveggyomlálást, stílusjavítást végzett.

Ha Mikesnek kezdetben a megtervezés nem is lehetett szándéka, a levelek összességükben, naplószerű kidolgozottságukban „levélformában írt emlékirat” benyomását keltik, egy sereg megkülönböztető, egyenítő jeggyel és sajátossággal. Figyelmet, továbbgondolást igényel az irodalomtörténetíró Szerb Antal megállapítása: „Az erdélyi önéletrajzírok alkotják a természetes előjátékot Mikes Kelemen Törökországi Leveleihez [...] ők mintegy a faji előzményei a mikesi műnek, korábbi hajtások abból a talajból, ahonnan Mikes kisarjadat.”

Mert Mikes összetett lényében és sokfelé hányatott életében az alapvető, a legfontosabb mégis az erdélyi származás. Mikes volt a legerdélyibb erdélyi, talán éppen azért, mert hazája földjét egy hosszú életen át nem láthatta viszont, csak mesziről, hegyek ormáról, a »köpönyegét«. Mindig székelnyek mondta magát, és nem magyarnak, fordításait székelny nyelvre fordította; ha az erkölcsi posztulátumot érezte önmagában, akkor mindig a »nemes erdélyi vér« szólt meg benne, s mindhaláláig az erdélyi asszonyokat vallotta legszebbeknek.

Benne teljesedik ki az erdélyi szellem önmaga felé forduló, magát tanulmányozó iránya, az individualista Erdély legfőbb irodalmi mondanivalója, és mély vállaltságának meg széles humánumának az a szintézise, ami szintén erdélyi hagyomány volt Dávid Ferenc óta.

Az erdélyi hagyományra azután ráakódott a francia nagykultúra emelete. Mikes, mint a száműzött fejedelem udvartartásának szerény tagja, ott ül francia nagyurak előszobájában, francia nevelők oktatásában részesül, színházba jár, ünnepeket lát, Párizs utcáin nyílt lélekkel barangol, mint utána anyai magyar, és fogékony székely esze magába szívja a Grand Siècle szelleméből azt, amire Erdély előkészítette. Azt, és nem többet [...] De megtanulja azt, ami a finomabb francia levegőben úszott, a század gáláns, précieux, udvari hangulatát [...] francia fordításából megtanulja az új írói attitűdöt, mely szakítva előző korok tudományos fessségével és humanista életidegenségével, »nyájássá« lett, szociális jelenséggé és az élet tényezőjévé.

Szerb Antal, az objektív determinánsok jelzése mellett, a személyiségtipológia és alkotáslektan felé mélyíti a kérdést. Okkal, hiszen mi a *Leveleskönyv* ma is élő, friss, eleven hatásának „titka”? Talánya — ha egyáltalán ilyesféléről beszélhetünk — a szövegben kitárulkozó, a sorokból-mondatokból kiágaskodó lélek. Az a jellegzetesítő, összetéveszthetetlen gondolkodásmód, különös szépségű, meghatározó érzékenységgű, bájú, minden hajszálgyökerével a szülőföldbe tapadó-kapaszkodó érzésvilág, melyet ő, korában szokatlan egyszerűséggel, természetességgel és bölcs humorral a magas értelemben vett irodalom eszközeivel ki tudott fejteni. Remekműve az egyéniség, az élet és a mű sajátos szervesülése, összekristályosodása.

Mikes Kelemen a magyar olvasók tudatában nem pusztán *egy író*, hanem egy teljesebb erkölcsi való is, Zágon és Rodostó helységnevek összekapcsolásában szimbólummá nőtt morális példakép. Nem véletlen, hogy másfél századon át, a legnagyobb költőkön kezdve, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách, Ady, a mai kortárs legfiatalabbakig nem kevesebb, mint félszáz verset írtak Mikesről, Mikes ürügyén. Ismereteim szerint csak az utóbbi három évben két hosszabb poéma, valamint hét költemény jelent meg ebből a tárgykörből. S talán több, mint pusztán érdekesség, hogy egy múlt századbeli közepes tehetségű költő, Lévay József öt zömök kötet versterméséből egyetlenegy vers maradt fenn — antológiadarabbá nemesedve — az olvasók tudatában, a Mikesről szóló, telitalálat soraival szállóigévé válva, nemrég sikeresen megzenésítve.

A *Leveleskönyv* hatását összetettségében vizsgálva, a nyomaték egyidőben a műalkotásra, a benne kifejeződő magatartásra, a jelentéshordozó példaképre esik. A „tapintatos” elhallgatás nem teszi semmissé a tényeket: Mikes a magyar olvasók gondolkodásában, világképében gyakran romantizált mítosz is. Konstruktív abban az értelemben, hogy pozitív felelet a honnélküliségre, egy történelmileg ismert emberi határhelyzetre, melynek kihívásaira Mikes eredeti és önmegtartó-inspiráló módon tudott válaszolni. Tényként fogadta el a megváltozhatatlan kényszerűségeket, bölcs és derűs fölénytelenséggel viaskodva a megváltozhatatlannal, lelkileg nemcsak elviselve, de gyakran a dolgok fölé is emelkedve erkölcsileg. Ezzel a gesztusával vált a Hűség, Áldozat, Önfeláldozás, az Eszményhez való Következetesség, a Szülőföldhöz, az Anyanyelvhez való ragaszkodás azóta felül nem múlt megtestesítőjévé, jelképévé.

Gondolkodására, érzésvilágára jellemző, hogy világbahullottságát, bujdosását 1707-től, Erdély elhagyásának időpontjától számította. Számára az Otthon, a Haza a Kárpátok karéján belüli földdarab volt. Ezenkívül minden földrajzi táj, ahol hányattásaiban megfordult, csak „külföld”, ahol ő, még ha egész életét ott élte is le, nem lehetett más, mint „zarándok és bujdosó”.

A Mikesben munkáló érzés, amit nevezhetünk lokálpatriotizmusnak, hívhatunk regionalizmusnak, szülőföldhöz való kötődésként mélyebb, gazdagabb és változatosabb annál, mintsem hinnénk.

A fejedelem kíséretében bebarangolta földrészünket. Élt világvárosokban, királyi udvarokban, főúri kastélyokban, agyaggal bevett falu falusi házikókban. Acsorgott Gdańsk, Hull, Marseille és Konstantinápoly mólóin. Rodostói szállása ablaka alatt is tenger locogott. Szemtől szemben láthatta a kor hatalmasságait, a francia királyt s családtagjait, az orosz cárt és kíséretét, a török császárt, nagyvezéreket, tatár kánokat, lengyel hetmanokat, Moldva és Havasalföld fanarióta fejedelmét, magyarországi és erdélyi főurakat. Hajózott, kétszer szinte hajótörést szenvedve az Északi- és a Földközi-tengeren, csónakázott a Visztulán, Szajján, Dunán, és mégis, mégis vénember koráig az Oltot, a Szamost, a fürge Bodza vizét emlegette. Atkelt a Balkán-hegységen, de a zágoni havasokat, az erdélyi „nagy hegyeket” dédelgette emlékezete. Fülében a zágoni malmok, fenyőörnköket hasító fűrészkelepek-kelepek-sívítottak. Sétált Versailles-ban, Passyban, Chaillot-ban, csodálatos geometriai alakzatokban nyírt kertekben, pompásan kiépített csatornák partján, mesteri parkokban

és gyümölcsösökben, szőlőkben és gyapotmezőkön, de orrában az itthoni zord fenyvesek gyantás illatát, a frissen kaszált hegyi rétek kesernyés szagát érezte. Inye a háromszéki ásványvizek savanykás pezsgését, a mézespogácsa édességét, a méhsér ízét kívánta vissza. Visszaemlékezett a Kolozsvárt sült kenyér illatára, a csurgató-tészta leves párját szippantotta képzeletben, a kolduslábnak nevezett csörögét emlegette leveleiben. És leggyakrabban a káposztát, melyről több mint tíz levelében emlékezik változó szövegösszefüggésekben, egyszer éppenséggel költői hevületű sorokban.

A hontalan bujdosó — a jelenségre pontos lélektani magyarázat adható! — szemével, fülével s nyelvével is emlékezett szülőföldjére. Nem fakuló élményként őrizte magában. Ez jelentette számára az örökre elhagyott, mégis legkedvesebb tájat, egyszerűs mind a zaklatott gyermekkort, a korán megszakadt kamaszkort. Egy szóval azt a hamvas ifjúságot, melyet egyetlen oltalomhelynek érzett visszazálló képzelete.

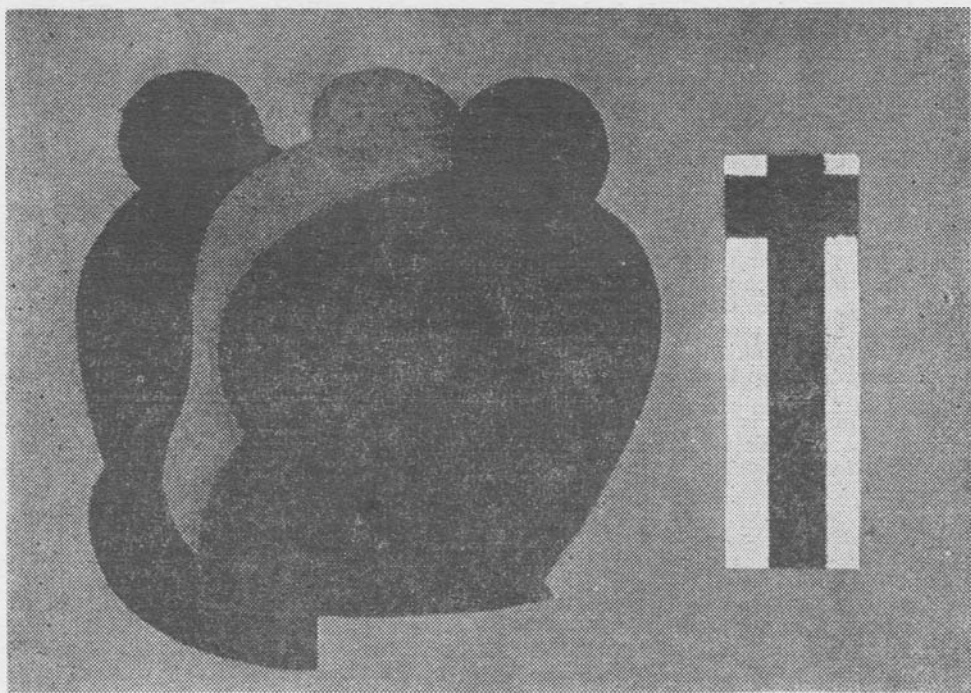
Szülőfalujának lakóit, Erdélyben szétszórta élő népes családjának tagjait fiktív leveleiben nem emlegette. Apjáról egyetlen mondata sincs, tanítóiról, nevelőiről egyetlen sort sem írt le, hogy azonban rokonságát mennyire észben tartotta, akkor derült ki, amikor immár hetven esztendősen alkalma nyílt haza levelet küldeni. Buzognak belőle a személyek és az emlékek, rajoslag lepik el a hazasóhajtó levélíró üzeneteit.

Hogy mennyire tudat- és szív mélyig ható volt Mikes szülőföld-kötődése, azt leginkább az „édes néne“ alakjának megteremtése, közvetetten maga a fiktív levelezés igazolja. A nőrokon csak másodsorban írói megfontolás teremtménye. Elsősorban egy érzés, egy hiány betöltésének szorongató parancsa, a hazavágyódás mély nosztalgiaja, a szülőfölddel való kapcsolattartás vágya. A honszeretet teremtette, bővítette életre.

Az „édes néne“, a költött sokarcú nőrokon mögött Mikes életének korábbi kutatói hosszú ideig valóságos személyt sejtettek és nyomoztak. Valóságosnak hitték P. E. grófnő szeretetreméltó, hibátlanul életszerű alakját. A levelek címzettjében hol Pekri Esztert, hol Paksy Erzsébetet, hol Pesselier Mária Ernesztint vélték felfedezni. A feltételezések az időbeli, valamint más tények összevetése révén korán megdőltek. Azonban valószínű, hogy a pérai asszony, a kedves rokon arc- és jellemképét Mikes több, számára ismert és vonzó nőszemély vonásából állította össze. Lányokéból, asszonyokéból, akikkel a levélbeli érintkezés az otthoniasság, családiasság közelségét és hangulatát lopta be az agglegény szállására. Hiszen a valóságos lehetőség, Kőszeghy Zsuzsi, akinek „igen fősvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy, és tiszta jószág“, nem lett a Mikes felesége, pedig az számított erre. Érdeklázasságát a jóval korosabb és betegeskedő kuruc főgenerálissal, Bercsényivel, Mikes megértette és megbocsátotta. Zsuzsi árva volt s vagyon-talan, biztosítani akarta jelenét s főleg jövőjét. Bercsényi halála után újra felfrissült a házassági szándék Mikesben. Ideje volt, hiszen betöltötte már a harmincötödik évét. Azonban Zsuzsi 1726-ban Rodostóból a kuruc emigráció Lengyelországi telepére, Jaroslóba költözött. Biztosan hívta Mikeset is, hiszen az jókora úton elkísérte az áttelepülőket. Talán később is, Kajdacsiné által, ki többször megfordult Rodostóban. Haszlatlan volt minden hívás. Míg Rákóczi élt, Mikes még édesanyja hazahívó szavára sem mozdult. Maradt hát az ártatlan játék, az „édes néne“-vel. Maga Mikes utal arra több ízben is huncut mosollyal, hogy „még több vagyon az atyafiságnál közöttünk“. Mindez a széptevéshez tartozott. A gálans udvarló lábujjhegyen körültepte a rokon asszonyt, beborította ragaszkodásával, vonzódásával, szeretetével. Pletykaizú történetekkel, szerelmi történetekkel szórakoztatta, bokros kérdésekben adott neki komoly hangon tanácsot, oktatta, korholta, megkövette, gondjait felelte, néha neheztelt hallgatásáért, máskor lelkendezett „leveleit olvasva“. Közben néhányszor még azt is elfelejtette, hogy Rodostóból Konstantinápolyba ír, és beszámolt egynémely, a török fővárosban történt dologról is, amelynek a néne akár szem- s fültanúja lehetett volna, ha valóban létezik.

A levélíró és a levelek címzettje közötti kapcsolat mint lélektani helyzet vonzó és emberi, mint ötlet szellemes, mint írói fogás kitűnő. A valóvá írt, körüludvarolt-körülhízelt, zsörtölődve megpirongatott, panaszt, okoskodást, intelmet, tanácsot, kétértelműségeket, moralizáló gondolatokat egyforma türelemmel elviselő rokon hölgy elsősorban vagy végső soron azért kellett Mikesnek, hogy legyen „kezeügyében“ egy erdélyi székely asszony, akivel magától értetődő természetességgel tudjon beszélgetni élete folyásáról, mindennapjai eseményeiről vagy eseménytelenségéről, vágyairól, aggodalmairól, hazasóvárgásáról, szülőföldje gondjairól. Az „édes néne“, akinek Mikes volt a „legkedvesebb és drágább atyjafia“, beszélgető társ volt, a levelek a társalgást, a társas életet pótolták. Mikes roppant leleményesen kihasználja a fikciót: cseveg, szórakoztatja nénjét, s még egy vékonyszálú cselekményt is bele-

sodor a levelekbe, találkozásairól, vonzalmuk hullámzásairól, a kölcsönösség lát-
szatát elhíhetővé téve. Nemes, ártatlan, szívet facsaró, de életet fenntartó mórrikálás
volt ez az illúzióteremtés, mely kezdetben felszabadította a levélíró, keretet terem-
tett személyes mondanivalója számára, majd idő múltával, fokozatosan kurtuló,
halkuló, szürkülő, végezetül elmeszesedő, kiszikkadást mutató kapcsolattá, levelezéssé
vált. Abban a pillanatban meg is szűnt, amikor Joseph Schwachheim isztambuli
császári követtől Mikes hivatalosan engedélyt kapott arra, hogy erdélyi rokonainak
írjon. A képzelt levelek megszűntek, az édes néném összeszáradt szellemalakját el-
fújta a valóságos lehetőség. Azonban mostohaöccsének írt misszilis levelei hangja
azonos a képzelt rokonnak körmölgetett levelek hangjával. Mikes nyilván szerepet
játszott, de személyiségének teljes átélésével. Lírája a fiktív levelekben aktuális líra,
ám ugyanakkor az író személyiségjegye is, s ha ki is öregszik az udvarló játékból,
érzelmi kincsei a régiek maradnak, csak azokat valóságos személyek felé szórja. Mikes
mind a fiktív, mind a misszilis levelekben azonos volt s maradt — önmagával.

Barcsay Jenő: Félelem